

14 april
2021

Samenvatting wetenschapsdialoog ‘Samen leven: cohesie en vertrouwen’

In het kader van het project ‘Nederland na de crisis: perspectief en dialoog’ zijn 6 wetenschaps/denkersdialogen gehouden. In elke dialoog stond één specifiek thema centraal. Hiervoor is afgestemd met de Chief Science Officers van de overheid en een aantal van de planbureaus: wat zijn belangrijke onderwerpen die departement overstijgend zijn, die niet mogen ontbreken in het herstel- en vernieuwingsperspectief en die een verdiepend, multidisciplinair gesprek vragen?

Dit is het verslag van de dialoog rond het thema ‘**samenleving: cohesie en vertrouwen**’. De coronacrisis, en de maatregelen die nodig waren om het virus te bestrijden, hebben impact gehad op de saamhorigheid, de verbinding en het vertrouwen van mensen in elkaar en in de overheid. We gingen in gesprek over drie vragen:

- Wat is er, vanuit ieders vakmatige perspectief, tijdens corona in de knel gekomen rond dit thema?
- Wat is er aan positieve ontwikkelingen ontkiemd?
- Op welke ideeën en adviezen voor de toekomst brengt ons dit? Wat verdient, als het gaat om de samenleving, aandacht in de fase na de crisis?

Ter voorbereiding schreven alle deelnemers een ‘position paper’ over deze vragen, dat ook onderling gedeeld is, zodat tijdens het gesprek direct de verdieping kon worden opgezocht.

Aan tafel zaten de volgende inhoudelijk experts:

- Prof. dr. Beate Volker (Universiteit Utrecht): stadsgeografie, sociologie
- Prof. dr. Geert Smid (Universiteit voor Humanistiek): psychotrauma, verlies en rouw na rampen en geweld
- Dr. Kees Biekart (ISS - Erasmus Universiteit Rotterdam): politicologie, multistakeholder society
- Dr. Kees Boersma (Vrije Universiteit Amsterdam): burgerparticipatie in crisistijd
- Prof. dr. Lotte Jensen (Radboud Universiteit): cultuurwetenschappen, geschiedenis van rampen in Nederland
- Dr. Marten van der Meulen (Protestantse Theologische Universiteit): religie en sociologie, geloofsgemeenschappen
- Dr. Peter Klerks (Openbaar Ministerie, Politieacademie): politicoloog en socioloog, nepnieuws en desinformatie
- Drs. Shervin Nekuee (zelfstandig programmamaker, publicist, socioloog): multiculturele samenleving, diversiteit
- Jort Kamphuis (Radboud Universiteit Nijmegen) MSc student Publiek Management

Vanuit de overheid namen deel:

- Hadewych van Kempen (CSO)
- Luc Mutsaers (DGSC-19)
- Renet van der Waals (BuZa)

Gespreksbegeleiding en verslag: Saskia Tjepkema

1. Wat is in de knel gekomen?

Crisismanagement is een wereld van command and control, van dashboards en getallen. **Verhalen en rituelen** die verbinding kunnen brengen tussen mensen en kunnen helpen betekenis te geven zijn hierbij naar de achtergrond gedrongen. Er is weinig ruimte geweest voor **gezamenlijke** beleving van de crisis. Terwijl dit een zeer indringende ervaring (psychisch, maar ook lijfelijk) is voor iedereen in de maatschappij.

Ook is de **menselijke maat** en de **compassie** in de knel gekomen. Het beleid van de afgelopen tijd was vooral gericht op het in toom krijgen van het virus en in tweede instantie op economische aspecten – waarbij de belangen van bepaalde delen van de samenleving wel aan bod kwamen, maar die van veel andere niet. Er zijn veel groepen die zich niet gezien en gehoord voelen in wat zij nodig hebben, en die wel hard geraakt zijn door de maatregelen. Met als gevolg dat ze (mentale) problemen ontwikkelen, vastlopen, zich terugtrekken of juist in opstand komen. Neem de jongeren die de straat op gingen toen de avondklok werd afgekondigd. Zij kwamen letterlijk in de knel, maar voelden niet dat er geluisterd werd. De afstand tussen de regering en deze groepen in de maatschappij is (ver)groot.

De aandacht die uitgaat naar het managen van de crisis drukte bovendien **grotere en zeer urgente thema's, zoals klimaat, van de agenda**. Het debat focust zich nu bijvoorbeeld op het openstellen van terrassen, maar er is een groter gesprek te voeren. De coronacrisis noopt tot een bezinning op hoe we leven, we zitten metaforisch gesproken 'in de buik van de walvis' en zouden op zoek moeten gaan naar hoe we echt verder willen. We komen als samenleving echter nog niet toe aan dat grotere debat. En dus steunen we bijvoorbeeld de KLM terwijl we ergens ook voelen dat dit symbool staat voor een manier van leven die niet vol te houden is.

De kans is bovendien groot dat dit soort grotere **debatten moeilijker te voeren** zijn omdat corona bestaande bubbels heeft versterkt. Mensen hadden minder ontmoetingen buiten hun eigen groep, en spraken juist meer mensen met gelijkaardige meningen en ervaringen. Dat biedt een voedingsbodem voor bijvoorbeeld samenzweringstheorieën: die worden immers niet uitgedaagd. En als de meningen van verschillende groepen over bijvoorbeeld het klimaat verder uit elkaar groeien en zich onafhankelijk van elkaar ontwikkelen, waar vind je dan nog weer de aanknopingspunten voor een goed gesprek?

Overigens zijn deze knelpunten niet allemaal pas ontstaan in de coronatijd. Een deel was er al, maar is meer naar de oppervlakte gekomen en versterkt.

2. Wat is ontkiemd en verdient het om groter gemaakt te worden?

Er zijn veel lokale- en buurt initiatieven en acties tot bloei gekomen. Waar de verbinding **tussen** groepen misschien in de knel kwam, was de ondersteuning en het omkijken naar elkaar **binnen** groepen op veel plaatsen groot. Dat is een patroon dat bekend is bij crises. Rebecca Solnit beschrijft het bijvoorbeeld in haar boek 'A Paradise Built in Hell: The Extraordinary Communities That Arise in Disaster'. Zeker in onderdelen van de samenleving waar men voelde op zichzelf te zijn aangewezen was de lokale zorgzaamheid sterk, soms leunend tegen activisme: 'wij verstrekken wel gratis maaltijden, dat komt niet van de overheid.' Het is belangrijk om te kijken hoe we als samenleving die energie ook kunnen mobiliseren en ondersteunen als de crisis niet meer acuut is. Dat zal wel wat vragen van de 'gevestigde orde', want het verleden leert dat het systeem en de kaders die initiatieven onbedoeld snel kunnen smoren. Hoe kunnen we ze juist in stand houden en versterken?

3. Wat is er nu nodig en waarom?

Er ontstaan in het gesprek twee sporen, die naast elkaar kunnen bestaan.

Rituelen en ontmoetingen voor verwerking, herstel, verbinding

Het is van belang om te verwerken wat er is gebeurd. Mensen hebben familie of vrienden verloren, er zijn bedrijven en mensen failliet gegaan, er is psychische nood, eenzaamheid en depressie ontstaan, jongeren hebben tijd verloren die ze niet meer kunnen inhalen, we hebben angst gekend en boosheid... En de veelgeroemde veerkracht en het harde werken heeft ook energie gekost. Bovendien zijn we op afstand van elkaar komen te staan.

Dus het is nodig om te helen en herstellen, en (opnieuw) te verbinden. Daarvoor zijn rituelen en ontmoetingen nodig: festivals, conversation dinners^A, een 'do-over'-introductieweek voor studenten, verhalen, rouwmomenten, muziek,....

Bij het vormgeven daarvan zouden we de kunst en cultuur ruim baan moeten geven. Kunstenaars kunnen verbeelden, ervaringen creëren, taal vinden om uit te drukken wat onder de oppervlakte ligt, die bovendien verbindend werkt over groepen heen. We hebben ze nodig - om met Ramsey Nasr te

spreken: zij zijn geen ornament, maar fundament. Zeker in de periode waarin we moeten verwerken, (her)verbinden en op zoek moeten naar een nieuw verhaal als samenleving. Door hen daarin een grote rol te geven kunnen ze hun plek in de samenleving weer stevig innemen en krijgen ze bovendien de kans om financieel weer op de benen te komen.

Hierbij gaat het niet om een eenmalige 'actie'. Het is passender om te denken in termen van een exit- en adaptatiestrategie. Een proces waarin we als samenleving gaande de rit kunnen herstellen, helen en nieuwe perspectieven kunnen ontwikkelen. 'Ritualiseren' in plaats van een ritueel. Zoals de Deltawerken het symbool zijn van de wederopbouw na de watersnoodramp in 1953, zo zouden we een groot proces kunnen vormgeven dat ons weer sterker maakt. Alleen wordt het dan geen dijk die tegen een gevaar beschermt, en is het vraagstuk nu lastiger omdat er niet een gedeelde ervaring was: het land is nu veel meer versplinterd in hoe men de crisis beleefd heeft en hoe die voor iedereen heeft uitgepakt. De rituelen zullen echt moeten helpen die verbinding weer te maken. En we willen ook niet dat het proces zo 'van de overheid' wordt als de Deltawerken waren. Waar we de metafoor van de Deltawerken vooral passend vinden is dat het **geen afsluiting was, maar een nieuw begin**. Het gaf een indringende gebeurtenis plek in ons collectieve geheugen en markeerde de start van werkelijk nadenken over de dreiging van water voor ons land en hoe we ons land daarop fysiek moeten inrichten (programma's als Ruimte voor de Rivier kwamen eruit voort).

Het zou goed zijn om opnieuw zo'n proces in gang zetten, dat eerst ruimte biedt voor heling en verwerking omdat het bijvoorbeeld taal geeft aan wat we hebben meegemaakt, en daarna leidt tot gesprekken en nieuwe aanpakken voor hoe we ons land bestuurlijk inrichten en hoe we samen willen leven. Het gaat misschien wel nooit 'af' zijn. Dat hoeft ook niet.

Eigenlijk vraagt dit om de inrichting van een sociaal-cultureel Outbreak Management Team. Met kunstenaars, musici, creatievelingen, ...

Gezamenlijk aan de slag met de vraag: 'hoe willen we verder met het land'?

De coronacrisis roept fundamentele vragen op waar we als samenleving eigenlijk niet omheen kunnen. Bijvoorbeeld: hoe willen we onze samenleving inrichten en structureren? We komen nu uit een crisisfase met veel top-down sturing, hoe doorbreken we dat weer? En de afstand tussen burger en overheid is groter geworden: hoe versterken we het onderlinge vertrouwen en verbinding? Het huidige wantrouwen jegens het politieke systeem is niet per se **anti**-democratisch, maar vooral een roep om verandering. De vraag wat voor democratische orde we willen vormgeven met elkaar

verdient serieus aandacht. Vergelijk het met de vraag waar Rotterdam voor stond direct na de Tweede Wereldoorlog: gaan we de stad weer herbouwen zoals hij was of ontwikkelen we een visie op Rotterdam die past bij de volgende honderd jaar?

Een belangrijk aandachtspunt daarbij is dat we dat gesprek voeren met zoveel mogelijk mensen. Dus ook **de mensen die lijken 'af te haken': hoe halen we die er bij?** Hoe komen we in gesprek over de wens **achter** de boosheid of de complottheorie? In veel samenzweringstheorieën komen de grote thema's als arm en rijk, in- en uitsluiting, fatsoenlijk en eerlijk bestuur, transparantie en invloed terug. Hoe krijgen we die behoeften omtrent de besturing van ons land op tafel?

Zo'n gesprek beginnen we liever niet met grote vergezichten, want dan kan het snel verzanden of bij ideeën blijven. Als we willen dat dit gesprek concreet wordt, verbindend werkt en ook echt gaat leiden tot verandering dan is het beter dat we bij **de concrete praktijk** beginnen. De crisis heeft de veerkracht en creativiteit van de samenleving laten zien en aangewakkerd. Die uit zich op veel manieren: in protest, in lokale ondersteuningsinitiatieven, of in gesprek over vernieuwingen (het invoeren van een basisinkomen in een bepaalde gemeente bijvoorbeeld). **Dat** zijn de goede plekken om te starten, en van daaruit kan je dan gaan kijken naar de grotere patronen, waarden en thema's als in- en exclusie, diversiteit, solidariteit, participatie...

We kunnen bijvoorbeeld mooie voorbeelden, zoals 'Samen Vooruit'⁸ In Amsterdam of de manier waarop informele werkers en migranten die hun baan verloren elkaar hielpen, onderzoeken. De verhalen optekenen, delen en kijken wat ervan te leren valt: wat zeggen deze over wat mensen belangrijk vinden? En over hoe het werkt? En ook: hoe maken we deze praktijken groter? De 'grassroots power' is er in dit land, die moeten we alleen veel meer zichtbaar maken. Zodat hij ook aanstekelijk kan werken.

Bottom-up beginnen en de samenleving activeren om naar nieuwe oplossingen te zoeken, betekent niet dat de overheid **niets** hoeft te doen. Het is belangrijk dat het niet 'van de overheid is', maar de overheid doet er wel in mee. De uitnodiging is om uit te zoeken hoe precies: welke rol kan de overheid pakken?

Overigens houden we er rekening mee dat er nu een **zomer van 'feesten'** aanbreekt, als een soort tegenreactie... die behoefte is er ook. Naar het voetbal, naar de kroeg,.... Maar laten we daarna en daarnaast wel ook dit goede gesprek opzoeken. 'Vanzelf' zal het niet gaan... dat leert de ervaring. Maar dat het niet terug kan naar het oude is ook duidelijk. Dus het is aan ons, overheid, maatschappelijke organisaties, kerken, academici om daar echt een rol in te pakken. We kunnen dit moment(um) niet laten liggen.

Slotronde: essenties van dit gesprek 'in een zin'

Aan het eind van de dialoog pakten de deelnemers ter afronding een essentie vast in een zin:

- Geert Smid: **"Benader het herstel tijdens de nafase van de crisis als proces met rituele, artistieke markeringen. Ruim baan voor cultuur."**
- Kees Boersma: **"Her- en erken het belang van verhalen en rituelen bij het doormaken van de crisis en houd de lessen daaruit duurzaam vast. Zie een ritueel/herdenking niet als een afsluiting, maar als deel van het denken over nieuwe, veerkrachtige samenlevingsvormen."**
- Peter Klerks: **"Voor covid zagen we de planeet naar de haaien gaan en de samenleving verscheuren. Niemand had tijd, druk-druk in de tredmolen. De tredmolen liep vast, covid bood een unieke kans tot herbezinning en gesprekken over grondslagen. Nu dus Feest, Cultuur en Wezenlijk Debat organiseren!!"**
- Kees Biekart: **"Laat meer dialogen bloeien! Bedankt voor de organisatie van deze."**
- Beate Volker: **"Laten we kijken naar nieuwe wegen en mogelijkheden van herstel. Proberen uit de bubbel te komen, ruimte geven voor initiatieven en dialoog. Plannen ontwikkelen die dit concreet maken: het is tijd voor een sociaal-cultureel OMT."**
- Shervin Nekuee: **"Het is tijd om stil te staan bij, en ruimte te geven aan, de helende behoefte. Laten we de kracht van verbeelding de ruimte geven en omarmen, om zo moed te verzamelen voor de queeste naar de nodige transformatie. Een sociaal-cultureel OMT zou de opdracht kunnen krijgen om dit mogelijk te maken."**
- Lotte Jensen: **"Investeer onderwijs en cultuur, de fundamenten van onze samenlevingen. Zoek de oplossing niet in radicale stelselwijzigingen, maar pleeg herstelwerkzaamheden waar nodig. En schep kansen voor jongeren en studenten, die zoveel hebben moeten missen."**
- Hadewych van Kempen: **"Ik hoop op een nieuwe wereld maar ik zie het somber in - ik zie allerlei monsters en boze heksen om te bestrijden. Een spannend sprookje waarvan ik de afloop niet weet. Maar ik zou graag helden inzetten: jongeren, kunstenaars, intellectuelen, muzikanten. Tegelijk wil ik erg graag behouden wat behoudenswaardig is. Ik ben er gewoon nog niet uit..."**
- Luc Mutsaers: **"Ik hoop dat de crisis uiteindelijk mensen meer bij elkaar heeft gebracht (verbonden door de collectieve ervaring en compassie ook met de mensen die het hardst getroffen zijn door de crisis) dan uit elkaar gedreven. Maar dat er iets nodig is lijkt mij wel duidelijk. Deltawerken vind ik een mooie metafoor en een sociaal-maatschappelijk-economische coronazorgteam zou daarbij kunnen passen."**
- Renet van der Waals: **"Laten we niet vergeten dat wat ons allemaal nu overkomt, de hele wereld overkomt. Daar zit ook een enorme verbindende kracht in, het leidt niet alleen tot polarisatie en verminderde solidariteit. Het is wel aan ons die kracht te helpen gebruiken."**

A <https://www.theguardian.com/cities/2018/sep/03/two-hours-stranger-questions-open-city-vienna>

B <https://samenvooruit.amsterdam/maaltijden/>

